

УДК 821.161.2:811.161.2

РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ У РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ПОВІСТІ М.М. КОЦЮБІНСЬКОГО «FATA MORQANA»

Буц Н.В.

Актуальність. Відтворення українських фразеологізмів російською мовою належить до складних проблем теорії і практики перекладу. Над цією проблемою працювали Б. Грінченко, М. Закревський, О. Потебня, І. Франко, А. Булаховський та інші. Суперечливе питання перекладу фразеологізмів тільки за останні десятиріччя набули певної теоретичної завершеності, передусім, завдяки працям Я. Рецкера [14], С. Влахова [3], В. Коптілова [7; 8; 9] та ін. Їх методологічна основа базується на принципі наявності в мові-рецепторі фразеологічних відповідників стійких словосполук мови-джерела. Залежно від цього встановилися певні способи перекладу ФО: за допомогою еквівалентних заміन, фразеологічного калькування чи описової інтерпретації. Взаємодія мов на фразеологічному рівні ще мало досліджена. Відтворення фразеологічних засобів оригіналу через їхню образність і експресію, багатозначність і часто алогічність – одна з найскладніших проблем художнього перекладу. «Треба застерегти, що при перекладі фразеологізмів потрібна велика обережність, потрібен художній такт», – писав М. Рильський [15, с.133]. Проблему відтворення семантико-стилістичних функцій ФО при перекладі ускладнює надзвичайно багато факторів як мовних, так і етномовних: рівень культурного розвитку носіїв мови, їхній тезаурус; географічні й побутові умови їхнього життя, матеріальна культура. «Фразеологізми, просто тому, що вони – фразеологізми, мають звичай відхилятися від граматичних правил або уникати їх. Ці приємні розмовні фразоньки, які кожен уживає і гадає, що розуміє, у багатьох випадках не піддаються логічному аналізу й передають підтекст, абсолютно не зв'язаний з семантикою їхніх компонентів», – зауважує англійський фразеограф У. Фрімен [5, с.9]. Твори М.М. Коцюбинського перекладалися різними мовами світу. У даній роботі обрано відображення у російських перекладах фразеології повісті письменника «Fata morqana» у зіставленні з їх двома російськими перекладами – Н. Над'ярних [11] та М. Ушакова [12]. Кілька перекладів того самого твору завжди бажані, бо, на відміну від першотвору, єдиного і неповторного, кожен переклад лише приблизно відтворює смислово-образну систему оригіналу. «Всю допустиму суму прочитань тексту ні один переклад, ні один науковий аналіз, ні одна інтерпретація не дають» [6, с.12].

Мета: зіставити переклади фразеологічних одиниць з оригіналом і з'ясувати способи їх відтворення російською мовою. Зіставне вивчення перекладів має ту перевагу, що надає об'ємності кожному перекладеному варіанту, а також чіткіше окреслює принципи роботи перекладача над оригіналом. У повісті М.М. Коцюбинського «Fata morqana» ми виділили 232 фразеологічні одиниці. Вони різноманітні за звучанням,

структурою, походженням, сферою вживання. Методи дослідження – зіставно-порівняльний і описовий.

Більшість лексикографів і перекладачів вважають, що «точний переклад ідіом полягає не в дослівній передачі змісту ідіоми засобами іншої мови, а в заміні її аналогічною іншомовною фразеологічною одиницею. Поняття точності перекладу не покривається поняттям дослівної передачі стійкого словосполучення з повним збереженням його структури і семантики» [4, с.191].

Близько 60% фразеологічного складу української мови – ФО спільнослов'янського фонду. За даними Ю.П. Солодуба, функціонально-семантична група ФО російської мови «назва якісної оцінки особи» (*стреляный воробей, белая ворона* н под.), яка складається із 470 одиниць, має найбільш тісні і глибокі структурно-типологічні зв'язки з українською фразеологією – 318 еквівалентів, 65 фразеологічних одиниць російської мови мають близькі образно-семантичні паралелі тільки в українській мові [2, с.107]. На жаль, відсутні кількісні дані про співвідношення між різними структурно-семантичними, граматичними, стилістичними типами ФО в окремих і різних мовах, «про порівняльну частоту застосування тих чи інших відповідностей ідіомам при перекладі з однієї мови на іншу...» [16, с.162].

Через відсутність фразеологічних тотожностей і еквівалентів фразеологічні одиниці в мові-рецепторі відтворюються фразеологічними аналогами. До них ми відносимо смислові відповідники ФО двох мов при невідповідності їх метафоричної структури і семантики лексичних компонентів. У російських перекладах повісті М.М. Коцюбинського «*Fata morgana*» фразеологічні аналоги використовуються достатньо широко:

луску шкребли [10, с.294] – *кожу драли* [11, с.34], *шкуру драли* [12, с.254]; *ману пускас* [10, с.289] – *воду мутит* [11, с.29], *туману напускает* [12, с.248]; *ссав кров* [10, с.362] – *пил кровь* [11, с.99]; *ік лихий матері* [10, с.305] – *к чертовой матери* [11, с.45; 12, с.264]; *почешиш торби* [10, с.288] – *пойдешь с сумой* [12, с.247]; *робити з писка халаяу* [10, с.294] – *языком молоть* [11, с.34]; *щоб його понесло поверх дерева, на безголов'я* [10, с.295] – *душа вон* [12, с.254]; *снували думи* [10, с.299] – *думали думы* [12, с.259]; *засвітилися очі* [10, с.322] – *засверкали глаза* [11, с.63], *загорелись глаза* [12, с.282]; *прикипіла до місця* [10, с.357] – *на месте* [12, с.317]; *раз у раз* [10, с.284] – *время от времени* [12, с.243]; *раз у раз* [10, с.302] – *без конца* [11, с.42]; *душа пашиць* [10, с.295] – *душа горит* [11, с.35]; *на дідька б лисого* [10, с.286] – *черта лысого* [12, с.245]; *кінця-краю немає* [10, с.319] – *нет ни конца ни края* [11, с.59]; *взяло за живе* [10, с.295] – *задело за живое* [12, с.254]; *світила очима* [10, с.289] – *сверкала глазами* [11, с.29; 12, с.249]; *боронь боже* [10, с.376] – *не приведи господи* [11, с.113]; *борони боже* [10, с.372] – *сохрани боже* [12, с.333]; *хоч забирайся з світа* [10, с.327] – *на тот свет отправляйся* [11, с.67]; *немов варений рак* [10, с.288] – *красный словно рак* [11, с.28], *красный как рак* [12, с.247]; *коротка справа* [10, с.303] – *ясное дело* [11, с.43]; *згаляючи злість* [10, с.326] – *отводя душу* [12, с.286]; *пустять пару* [10, с.285] – *дадут пар* [12, с.244]; *ішла своєю чергою* [10, с.372] – *своим порядком* [12, с.333]. У тексті:

1. Він **раз у раз** бігав на руїни, щось обмірковував, прикидав, вираховував [10, с.297].

Он **без конца** бегал на развалины, Он **время от времени** бегал что-то обмозговывал, прикидывал, на развалины, что-то соображал, считал [11, с.37], прикидывал, высчитывал [12, с.257].

2. Коли проходив котрийсь з багачів, Мандрика або Підпара, ті, що мокли під ганком зборні, **брали його на зуби** [10, с.346].

Когда проходил который из богачей, Мандрика или Подпара, у крыльца сборни, **поднимали те, которые мокли у крыльца, его на смех** [11, с.86], **точили лясы на их счет** [12, с.307].

Переклад ФО аналогом означає відтворення образу фразеологізму мови-джерела подібним (але не еквівалентним) образом відповідного фразеологізму мови-рецептора. Такий переклад свідчить про величезні можливості сучасної української та російської літературних мов для повноцінного відтворення смислу, стилістичного забарвлення і функцій фразеологічних засобів оригіналу, а також «про значне поповнення як словникового, так і фразеологічного фондів» мов [2, с.275].

Часто перекладачі використовують нефразеологічні способи перекладу, одним з яких є калькування (послідовний переклад). Він «можливий лише у випадках достатньої мотивації значення ФО значеннями її компонентів» [3, с.239]. Внаслідок такого перекладу утворюється словосполучення або речення оказіонального характеру, які відповідають параметрам оригіналу. Як ФО вони відсутні в мові-рецепторі, а є лише фактами мовлення: *кара божя* [10, с.308] – *кара божья* [11, с.48]; *прикипіла до місця* [10, с.357] – *прикипела к месту* [11, с.94]; *закропи душу* [10, с.301] – *закропи душу* [11, с.41]; *напихав пельку* [10, с.296] – *набивал прорву* [11, с.36], *набивал глотку* [12, с.255]; *бий його тряся* [10, с.286] – *бей его тряся* [11, с.26]; *втікла з рук* [10, с.382] – *ушла из-под рук* [11, с.119], *ушла из рук* [12, с.343]; *хоч в яму* [10, с.322] – *хоть в яму* [11, с.63]; *рве слово* [10, с.333] – *рвет слово* [11, с.74]; *дасть дулю* [10, с.305] – *даст дулю* [11, с.45]; *масти хоч медом* [10, с.334] – *мажь хоть медом* [11, с.74; 12, с.294]; *гаяти часу* [10, с.347] – *терять времени* [11, с.87; 12, с.307]; *лізьте в ярмо* [10, с.331] – *лезьте в ярмо* [11, с.71; 12, с.291]; *здвигав плечима* [10, с.371] – *пожимал плечами* [11, с.108; 12, с.332]; *хай господь помагас* [10, с.320] – *пусть господь помогает* [12, с.280]; *знов своє* [10, с.306] – *снова свое* [11, с.46], *опять свое* [12, с.265]; *знов за своє* [10, с.327] – *опять за свое* [11, с.67; 12, с.286]; *вріс у землю* [10, с.333] – *врос в землю* [12, с.292]; *підпер плечима одвірок* [10, с.352] – *подпер плечом косяк* [14, с.312]; *лягло під ноги* [10, с.377] – *легло к ногам* [12, с.338]; *блиска очима* [10, с.331] – *поблескивает глазами* [11, с.71]; *наче порошок випала з ока* [10, с.359] – *будто соринка выпала из глаза* [11, с.96], *точно соринка выпала из глаза* [12, с.319]; *стонадцять чортів йому у хвіст* [10, с.295] – *стонадцать чертей ему под хвост* [12, с.254]; *наче риба в неводі б'ється* [10, с.331] – *будто бьется в неводе рыба* [11, с.71; 12, с.291]; *дійшли до краю* [10, с.339] – *до края дошли* [11, с.80]; *на слизьке зводив* [10, с.329] – *уводил на скользкое* [11, с.70]; *присохне, як на собаці* [10, с.306] – *присохнет, как на собаке* [11, с.46]; *одірваний од рота* [10, с.350] – *оторванный от рта* [12, с.310]; *живцем пожерли б* [10, с.301] – *живьем пожрали бы* [11, с.41], *живьем сожрали б* [12, с.260]; *як миша у пастці* [10, с.324] – *как мышь в ловушке* [11, с.65], *как мышь в западне* [12, с.284]; *як камінь у воду* [10, с.304] – *будто камень в воду* [11, с.44], *как камень в воду* [12, с.263]; *усім по сім* [10, с.330] – *всем по семь* [11, с.70; 12, с.289]. У тексті:

1. Вона **цідила слова**, немов отруту [10, с.306].

Она **цедила слова**, как отраву Она **цедила слова**, будто яд
[11, с.46]. [12, с.265].

2... а Маланка з дочкою сиділи мовчки по кутках та снували гіркі думи... [10, с.299].

...а Маланка с дочкой молча сидели по углам и в сумерках угасшего дня **сновали** свои горькие думы [11, с.39].

3. Не спала, а снюсь за хозяйським сином бачити дочку,... Ха-ха! **Оближси губки**, Малася... [10, с.310].

Не спала, а во сне видела дочку за хозяйским сыном,... Ха-ха! **Оближси губки**, Малася... [12, с.269].

В російських перекладах повісті М.М. Коцюбинського «Fata morgana» способом калькування відтворюються ФО російською мовою досить широко. Послідовний переклад дає можливість зберегти живу образність в перекладі мови письменника, її індивідуальну своєрідність. Будь-які неточності при перекладі недопустимі, бо вони означали б не тільки неповноцінну передачу засобів української мови російською, аде і свідчили б про певну ступінь неточності відтворення індивідуально-авторського мовотворення в російському перекладі

При відсутності в російській мові фразеологічних відповідників і неможливості або доцільності калькування використовуються монолексемний або полілексемний (описовий) переклад ФО. Монолексемний переклад зводиться до заміни ФО української мови семантично співвідносно російською лексемою:

1. **Що недобитих складали на віз, як снопи...** [10, с.373].

Что недобитых снопами складывали на воз... [11, с.110].

2. **Тепер вона добра, непам'ятлива, тепер у неї немає серця проти Андрія** [10, с.354].

Теперь она добрая, зла не помнит, не сердится на Андрея [12, с.314].

3. **А пальці крutilись перед очима, як хробаки** [10, с.382].

А пальцы извивались, как черви [12, с.343].

4. **То комин упаде в око, то дим...** [10, с.362].

То трубу увидишь, то дым... [12, с.322].

5. – **Глядіть ще, щоб не наняв сторонніх** [10, с.337].

– *Глядите, чтоб не нанял чужих*

– *Смотрите, чтоб не нанял чужих*

[11, с.77].

[12, с.297].

Полілексемний (описовий) переклад ФО дослідники визначають як «відтворення фразеологізмів – одиниць мови – описово, вільними, нестійкими словосполученнями, утвореними на рівні мови» [6, с.119]. При такому способі перекладу відтворюється не фразеологізм, а його значення: *присохне, як на собаці* [10, с.306] – *пусть это умрет вместе с ней* [12, с.265]; *раз у раз* [10, с.284] – *все время* [11, с.24]; *не могла дати собі ради* [10, с.328] – *не могла с ними справиться* [11, с.68], *ничего не могла сделать* [12, с.288]; *на слизьке зводив* [10, с.329] – *перевести на скользкие темы* [12, с.289]; *робити з тиска халяву* [10, с.294] – *чего без толку говорит* [12, с.253]; *підняв на ноги* [10, с.377] – *заставил его подняться* [12, с.338]; *дасть дулю* [10, с.305] – *покажет дулю* [12, с.265]; *серце боліло* [10, с.319] – *сердцу было больно* [11, с.60; 12, с.279]; *водить очима* [10, с.325] – *переводит взгляд* [12, с.285]. У полілексемному способі перекладу ФО «перестає існувати як мовна одиниця, нерідко в такій мірі, що ні один із її компонентів не отримує відображення в перекладі (нульовий переклад)» [3, с.241]. ФО, перекладена описово, припиняє своє існування в мові-рецепторі, що підвищує зростання ролі контекстуального оточення ФО.

Висновки. При дослідженні перекладів ФО у повісті М.М. Коцюбинського «Fata morgana» виявлено, що ФО як одиниця перекладу відтворюється різними способами і

мовними відповідниками: фразеологічною тотожністю, фразеологічним еквівалентом, фразеологічним аналогом, фразеологічною калькою, окремою лексемою, вільним словосполученням чи реченням. Навряд чи можна абсолютувати який-небудь спосіб перекладу ФО у цій повісті російською мовою. Головним у процесі перекладу було прагнення до повноцінного відтворення в тексті образу і функції ФО, донести російському читачеві всю специфіку й оригінальність використання фразеологічних засобів М.М. Коцюбинським. Перекладачі Н. Над'ярних та М. Ушаков дбайливо й бережно поставилися до цієї роботи, намагаючись майстерно відтворити українські фразеологізми російською мовою. У процесі перекладу з української мови на російську і навпаки глибше пізнаються багатства мов двох народів, закономірності мовних явищ та їх особливості. Переклади збагачують лексику новими словами, різними стилістичними засобами, фразеологічними зворотами. Художній переклад – це мистецтво. Для підтвердження цієї думки наведемо слова відомого українського письменника і перекладача О. Кундзіча, який писав: «Якість перекладу залежить від таланту перекладача, від його вміння відчутти прекрасне у співвідношенні деталі й цілого, в єдності змісту і форми» [13, с.88].

Список літератури

1. Алексеенко М.А. Фразеология ленинской речи и способы ее перевода. – Львов: Изд-во при Львовском гос. ун-те, 1989.
2. Багмут Й.А. Проблеми перекладу суспільно-політичної літератури українською мовою. – К., 1968
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М., 1986.
4. Головацук С.І. Перекладні словники і принципи їх укладання. – К., 1976.
5. Зарівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів: Вид-во при Львівському державному ун-ті, 1983.
6. Зарівчак Р.П. Реалія і переклад (На матеріалі англomовних перекладів української прози). – Львів: Вид-во при Львівському державному ун-ті, 1989.
7. Коптілов В.В. Актуальні питання українського художнього перекладу. – К.: Дніпро, 1971.
8. Коптілов В.В. Перекладознавство як окрема галузь філології // Мовознавство. – 1971. – № 2.
9. Коптілов В.В. Першотвір і переклад. Роздуми і спостереження. – К.: Дніпро, 1972.
10. Коцюбинський М. Вибрані твори. – К.: Державне вид-во художньої літератури, 1957.
11. Коцюбинский М. Избранное. – К.: Дніпро, 1988.
12. Коцюбинский М. Повести и рассказы. – К.: Радянський письменник, 1953.
13. Кундзіч О.Л. Творчі проблеми перекладу – К.: Дніпро, 1973.
14. Рецкер Я.И. Задачи сопоставительного анализа переводов // Теория и критика перевода / Отв. ред. Б.А.Ларин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1962.
15. Рильський М.Т. У братерській співдружності. – Твори: В 10 томах. – К.: Держлітвидав, 1962. – Т.9.
16. Федоров А.В. Основы общей теории перевода: Лингвист. пробл. – М.: Высшая школа, 1983.
17. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И.Молоткова. – М.: Русский язык, 1986.
18. Фразеологічний словник української мови: У 2-х книгах. – К.: Наукова думка, 1993.

Поступила до редакції 13.02.2006 р.